

Cvetka Sokolov

VSAK BRALEC S SVOJEGA PLANETA

V prispevku predstavljam in primerjam odzive svojih predbralcev na prvopis romana *Vsak s svojega planeta*, ki se osredotoča na odnos med vernimi in nevernimi. V nadaljevanju pojasnim, kako sem mnenja bralcev in bralk sprejela v prvi fazi in kako se je moj odnos do le-teh v procesu refleksije postopoma spremenil do take mere, da sem približno tretjino romana napisala na novo. Z zgledom ene od sprememb v zadnji različici prvopisa osvetlujem, kako sem s pomočjo predbralcev lastno besedilo začela brati/interpretirati drugače. V sklepnem delu prispevka razmišljam o vzrokih za različno percepcijo in interpretacijo literarnih del na splošno, zlasti pa tistih, ki obravnavajo teme, na katere se bralci odzivajo čustveno. Svetovni nazor in z njim povezana ideološka prepričanja gotovo sodijo mednje.

The article presents and compares reactions of my test readers to the first version of my novel *Every reader from his own planet*, focusing on the relationship between the religious and non-religious. I further describe how I reacted to readers' opinions in the first phase, and how my attitude gradually changed in the process of reflexion to such a degree that I rewrote about a third of the novel. With the example of a change in the latest version I illustrate my changed reading/interpretation of my own text, based on my test readers. In the final part of the article I discuss reasons of different perceptions and interpretations of literature in general, especially the one dealing with topics claiming emotional reactions on the part of readers. One's world view and related ideological beliefs are certainly such a theme.

1 Uvod

Prvopis romana *Vsak s svojega planeta* je bil pripravljen. Moj mož ga je prebral prvi. Blaž Zabel, kritik projekta Drugo mnenje, je prebral drugo in tretjo različico. Večino pripomb sem upoštevala in na tej točki bi besedilo lahko ponudila v objavo. A za to potrebnega notranjega miru nisem občutila.

Ne brez treme sem zato prvopis poslala svoji verni prijateljici in jo prosila za odziv. Ta je zamajal mojo samozavest, čeprav sem njene pomisleke ovrgla s celo vrsto protiargumentov. Prijateljica mi je na mojo prošnjo priporočila še pet vernih bralcev in bralk, medtem ko sem sama prosila za odziv še tri neverne bralce. Slednji s prvopisom niso imeli težav, verni pa so se razdelili v dve skupini – v tiste brez večjih pripomb (trije bralci) in tiste z resnimi pomisleki (trije bralci). Zaradi njihovih pripomb sem prvopis oddala celo leto kasneje.

V prispevku bom primerjala odzive obeh skupin bralcev in navedla protiar-gumente, s katerimi sem utemeljevala prvo različico besedila. Čeprav sem lastna stališča branila, sem sčasoma prišla do zaključka, da ne želim nikogar prizadeti, kar je zadosti dober razlog za upoštevanje vsaj nekaterih pomislekov svojih bralk – tistih, ki dopuščajo spremembe, za katerimi bom kot avtorica še vedno trdno stala. A ko sem začela drezati v besedilo, se je prva različica začela podirati. Vedno bolj mi je postajalo jasno, da v resnici ne gre samo za čustva bralcev in bralk, temveč tudi za kakovost in prepričljivost besedila. S pomočjo kritičnih pripomb sem svoje besedilo tudi sama začela brati/interpretirati drugače. Tako sem prišla do spoznanja, da me čaka globinska predelava romana. V prispevku z zgledom ene od sprememb v zadnji različici prvopisa nakažem, kako sem se z njo spoprijela. V sklepnem delu prispevka razmišljam o vzrokih za različno percepcijo in interpretacijo literarnih del na splošno, predvsem tistih s tematiko, ki pri bralcih povzroča čustven odziv.

2 Pomen povratne informacije

V zahodni kulturi prevladuje pisanje, ki je osredotočeno na bralca. To pomeni, da večji delež odgovornosti za jasnost komunikacije in učinkovit prenos sporočila pade na piščevo ramena (Flower 1979: 19). To je zahtevna naloga. Če bi pisec prepoznal slabosti svojega pisanja, bi jih odpravil sam. A jih pogosto ne, ker se pri branju lastnega besedila, ki ga Louise Rosenblatt (1999: 168) imenuje »avtorsko branje«, v prvi vrsti osredotoča na sporočilo, ki ga želi posredovati. Pri tem podzavestno razreši morebitne nejasnosti in zapolni vrzeli. Kaj lahko stori, da jih bo prepoznal?

Besedilo mora (pre)brati tudi s stališča bralca. Priporočljivo je, da ga pisec pred »receptivno naravnanim branjem« (Rosenblatt 1999: 168) za nekaj časa odloži in tako pridobi potrebno distanco. Že pesnik Horacij je priporočal, naj avtor rokopisa ne odda, dokler od njegovega nastanka ne mine devet let! Toliko časa si praviloma ne more vzeti noben/a avtor/ica, a vsaj nekaj tednov, raje mesecev, je bolje kot nič. Stephen King (2000: 252), denimo, predlaga vsaj šest tednov. Ko pisec po določenem časovnem obdobju svoje besedilo spet vzame v roke, ga namreč vsaj do neke mere bere kot zunanji bralec, zato bo prej zaznal njegove šibke plati.

A tudi v tem primeru pisec ostaja avtor besedila, kar pomeni, da ostane na svoje spodrsrljaje do neke mere neodziven. Zato je priporočljivo, da svoje pisanje ponudi v branje še komu, ki je z njim pripravljen deliti svoja opažanja, pripombe in predloge za izboljšave (prim. Axelrod in Cooper 1988: 387; King 2000: 256, Lamott 1995: 162–167, Willis 1993: 51; 153). Zadnji zunanji bralec te vrste je dober urednik.

Pripombe predbralcev razkrijejo, kaj v besedilu bralce navdušuje, kaj dolgočasi in kje je besedilo premalo razumljivo. Opozorijo nas na logične zdrse, nedoslednosti, dolgovoznost, moteče ponavljanje in slogovne nerodnosti, kot so gostobesednost, suhoparnost ali neustreznost registra. V primeru kočljivih tem, pri katerih pisec lahko pričakuje nestrinjanje ali celo prizadetost dela bralcev (prim. Clark in Ivanič 1997: 63), pisca opozorijo na potencialno boleče ali žaljive vsebine. Ena tovrstnih tem je vsekakor vprašanje sožitja med vernimi in nevernimi.

Prav zato sem v procesu pisanja romana *Vsak s svojega planeta* potrebovala tudi mnenja vernih bralcev.

3 Odzivi nevernih bralcev

Pripombe nevernih bralcev so se nanašale predvsem na prvoosebne pripovedovalca in njegovo karakterizacijo, vlogo pripovedovalčevega prijatelja Martina, občasno dolgovestnost, nekatere slabše razumljive odlomke, prenatrpanost s temi, slog pisanja in vpliv družbeno-politične angažiranosti na literarno vrednost besedila.

Predloge za izboljšave svojih nevernih bralcev sem v precejšnji meri upoštevala. Večjo pozornosti sem npr. posvetila približevanju svojega sloga mladostnikovemu slogu. S tem sem hkrati oklestila lastni »aktivizem«, čeprav je Simon ostal najstnik, ki se zanima za teme, povezane s svetovnim nazorom.

Kljub spremembam, ki sem jih uvedla na podlagi pripomb svojih nevernih bralcev, roman *Vsak s svojega planeta* ostaja družbeno-politično angažiran. Njegovo sporočilo vsebuje tudi sporočilo o meni kot avtorici, mojo »samopredstavitev« (Clark in Ivanič 1997: 142): »Ljudje ne razkrivajo vidikov svoje identitete samo takrat, ko govorijo ali pišejo o sebi, ampak tudi s svojim načinom pisanja in z izbiro določene diskurzivne zvrsti« (Clark in Ivanič 1997: 143).

Soočanje s pripombami bralcev je koristno, a redko prijetno – če ne drugega, pisec nalaga dodatno delo. Ne glede na to z odzivom svojih nevernih bralcev nisem imela težav. Pomirilo me je, da me kljub kočljivosti teme nihče od njih ni opozoril na karkoli v prvopisu, kar bi verne bralce lahko prizadelo ali užalilo. Nasprotno – brali so ga kot spodbudo k strpnemu sožitju med ljudmi z različnimi pogledi na svet.

A to, kot rečeno, ni bilo dovolj za moj miren spanec. Manjkalo mi je odziv vernih bralcev.

4 Odzivi vernih bralcev

Ko sem ga pridobila, sem bila soočena s pomirjujočim mnenjem treh vernih bralcev, ki so se strinjali z nevernimi bralci – besedilo jih ni niti prizadelo niti užalilo. Dva bralca (2017: osebna korespondenca), ki želita ostati neimenovana, sta na primer skupaj zapisala: »Za katoličana, ki nisva ravno institucionalna, nama pa Jezus s svojim naukom pomeni zgled, za kaj gre v življenju, besedilo in vsebina nista žaljiva.«

Druge tri verne bralke so pohvalile samo določene vidike romana, recimo to, da se bere tekoče (Nagode 2017, Vesenjaki 2017: osebna korespondenca). Katarina Nagode (2017: osebna korespondenca) je poleg tega pozitivno izpostavila »domiselne, dinamične in stvarne dialoge«, karakterizacijo glavnega junaka in šolske prizore.

Kritična skupina vernih prebralk pa je menila, da je besedilo do katoliških bralcev krivično in žaljivo. Katarina Nagode (2017: osebna korespondenca) je predstavljena stališča označila kot »publicistična in stereotipna«. Zelo jo je zmotila tudi karakterizacija Katje: »Na začetku (je) izredno simpatična, (potem pa) postane katoliška in družinska ovčica, ki o ničemer ne zna več povedati svojega mnenja, pogosto le še joka, predčasno zapušča prostor ... in ni sposobna razumnega pogovora.« Poleg tega je bila Katjina mama v prvi različici besedila po bralkinem mnenju preveč stroga, neljubeča in zadržta.

Katarina Nagode (2017: osebna korespondenca) je prvopisu očitala tudi »izrazito neuravnoteženost«: »Desnim' je namenjena negativna plat ali so osmešeni, 'levi'

pa so skoraj vsi dobri.« Na to, da so v romanu strpni samo neverni, verni liki pa so prikazani kot omejeni ali negativni, me je opozorila tudi bralka Maja (2017: osebni pogovori). Kot Katarino Nagode so jo zmotile »drobne stvari«, denimo v njenih očeh posmehljiva karakterizacija (verne) razredničarke Vitke; ta predstavitev hišnega reda na začetku šolskega leta uvede z diapozitivom, ki prikazuje učiteljico s palico, in zahtevo, da dijaki nosijo copate, osvetli s fotografijo starinskih copat s karirastim vzorcem. Bralka Katarina Nagode (2017: osebna korespondenca) je zaključila, da »je roman do katolikov pristranski in z nekaterimi stališči žaljiv«, namesto da bi pravično predstavil »misli z obeh strani, ki so vsaka po svoje vredne razmisleka.«

Je kaj čudnega, da sem na tej točki že drugič pomislila, da sem si najbrž obula prevelike čevlje? Ko sem si opomogla od prvega šoka, sem sedla k računalniku in Katarini Nagode napisala odgovor. V njem sem med drugim zapisala (Sokolov 2017: osebna korespondenca): »Opozorila bi vas na to, da pripovedovalec ni zrela in izobrazena odrasla oseba, kot ste vi, temveč neizkušen šestnajstletnik. /.../ Ne gre mu vedno zaupati – zato imamo kot bralci distanco in se do prebranega kritično opredeljujemo.« V nadaljevanju sem svojo kritično bralko opozorila tudi na to, da pripovedovalec ni identičen s pisateljico. »Do marsikaterega pogleda neverujočih literarnih likov, ki najde pot v roman skozi Simonov glas, sem osebno kritična.« (Sokolov 2017: osebna korespondenca; prim. npr. Montgomery *et. al.* 1992: 10; 176)

O tem govori tudi elektronsko sporočilo kritika Blaža Zabela (2017):

Glede tvoje skrbi o tem, kako so prikazani liki in katera stran je (ne)strpna, se jaz ne bi prav nič sekiral. Zgodba teče zelo lepo, sporočilo pa je tudi precej jasno. Mislim, da bi kaj lahko zmotilo le tiste, ki bi zgodbo brali kot resnično, ali pa tiste, ki bi v zgodbi poskušali prepoznati tvoje zasebno, privatno stališče. Če te skrbi, lahko morda daš roman brati še kakšni osebi, ki pogosto bere, pa te ne pozna zelo dobro: tako se izogneš temu, da do romana bralec ne bi pristopal kot do fikcije. Tudi meni se je pogosto zgodilo, da sem ob branju prijateljevih romanov kar nekako prepoznal pisatelja in tudi kaj pretirano interpretiral.

Mislim, da je zgodba dobra, sporočilo je jasno, ljudje z različnimi življenjskimi izkušnjami pa ga bodo brali vsak na malo drugačen način, zato bo za nekatere bolj prepričljiv, za nekatere manj – a kar je bistveno je, da se dobro bere, da zgodba pritegne in da roman odpira pomembne in zanimive teme. To pa bodo odnesli prav vsi bralci.

Kmalu je na moj e-naslov prispelo še mnenje Mance Vesenjaka (2017: osebna korespondenca). Kljub drugačnemu tonu se v marsičem ujema z oceno Katarine Nagode. Tudi Manci Vesenjaka (2017: osebna korespondenca) je (bil) lik Simona všeč, medtem ko je bila predstavite Katje zanj manj prepričljiva: »Je tako razgledana in nima težav z izpostavljanjem (zgodovina, petje Zdravljice, igranje violine), a ko nanese tema na vero, je kar naenkrat zelo skrivnostna in plaha, vse njene razlage pa temeljijo na eni floskuli (»vera mi to prepoveduje«).« S Katarino Nagode se je Mance Vesenjaka strinjala tudi v oceni, da je Katjina mama prestroga: »Še posebno zato, ker se mi zdi, da je takšen tip družine daleč od slovenskega katoliškega povprečja. Poznam samo eno osebo, ki otrokom tako strogo odmerja čas, pa še ta tega ne utemeljuje z vero.«

Kljub prijaznejšemu tonu so bile Mančine zaključne misli enako neusmiljene kot Katarinine: »Zgodba daje vtis, da smo katoliki blazni, izključujoči (homoseksualci), krivični (zgodovina, Pastoral), strogi in zategnjeni, nesramni (Katjina družina/mama), izkoriščevalci (varstvo bratcev in sestic) ...«

Seveda sem tudi Manci odgovorila. Navajam odlomek iz svojega odgovora (Sokolov 2017: osebna korespondenca): »Razumem, da te je pri Katji zmotilo, da je najprej zelo samozavestna, potem pa postane plaha in negotova, a hkrati menim, da se to dvojje ne izključuje.«

Čeprav sem se na kritike odzivala dokaj odločno, je v meni že zorela odločitev, da bom negativne pripombe svojih bralk vzela resno. Predstava, da bo dovolj nekaj »kozmetičnih« popravkov se je vse bolj majala, dokler se nisem odločila, da obstoječi osnutek romana delno napišem na novo.

5 Spremembe v prvopisu

Na podlagi kritičnih pripomb sem si zadala naslednje cilje:

1. Katja bo osebnostno močnejši lik tudi, ko se s Simonom zaljubita drug v drugega.
2. Katja in Simon se bosta več pogovarjala tudi o drugih temah, ne samo o spolnosti.
3. Katjina mama bo manj stroga.
4. Poskrbela bom za večjo uravnoteženost: v zgodbo bom vključila negativna ravnanja politične leveice.
5. Opustila bom nekatere »drobne stvari«, ki so zmotile nekatere bralke, na primer, namesto Vitke bo razrednik tovariš Klinc.

Za kakšne spremembe gre in kako so vplivale na končno različico prvopisa, v nadaljevanju zaradi predpisane dolžine članka osvetlujem zgolj z enim zgledom, ki se nanaša na karakterizacijo Katje. Gre za enega od prizorov iz prve različice, v katerem se Katja razjoče.

»Pa kaj se greš?!« planem. »A sploh veš, kaj bi rada?! Zakaj se objemaš z mano, če nisi resna?!« Pa pravijo, da se fantje pogosto igrčkajo s puncami! Kaj pa z menoj počne Katja?! Čudovite oči barve Save Bohinjke zalijejo solze. Tako si prve ljubezni nisem prestavljal. Same sitnosti, če dobro premislim. Mogoče ima pa teta Franja prav, ko pravi, da je bolje biti samski.

»Oprosti, Simon,« hlipa Katja in stiska k sebi škatlo z violino.

Solit naj se gre!

»Nič 'oprosti'!« jo nahrulim. »Dovolj imam tega!«

Zdaj ji iz oči derejo potoki solz.

Namesto, da bi se ustavil, ji zabrusim: »Izjasni se, kaj bi sploh rada!«

Ne da bi ji namenil še zadnji pogled, odkorakam proti vratom.

V novi različici Katja nastopi mnogo bolj odločno:

»Pa kaj se greš?!« planem. »A sploh veš, kaj bi rada?! Zakaj se objemaš z mano, če nisi resna?!« Pravijo, da se fantje pogosto igrčkajo s puncami! In kaj z menoj počne Katja?! Čudovite oči barve Save Bohinjke se strmo zazrejo v moje. Katjini ustnici se stisneta v ježno črto.

»Kdo pravi, da nisem resna?« me izzove. »Če ti misliš resno, boš spoštoval moje želje.«

Tako si prve ljubezni nisem prestavljal. Same sitnosti, če dobro premislim. Mogoče ima pa teta Franja prav, ko pravi, da je bolje biti samski. Kot da me danes ne bi prva poljubila Katja! Kot da bi od nje nevedekaj pričakoval!! Kaj je poljubljanje takega??

»In kakšne so tvoje želje?« vprašam. »Da bi se prvič pošteno zalizala pri petdesetih?!«

»Tega mi ni treba poslušati!« reče Katja in odkoraka proti vratom. »Jaz se s svojim fantom ne bom nikoli zalizovala!«

»Oprosti, Katja!« zakličem za njo. »Saj nisem tako mislil!«

»Ko boš vedel, kako si mislil, se spet oglasi,« mi zabrusi, preden za seboj precej na trdo zapre vrata.

Če sodim po odzivu Nataše Konc Lorenzutti (2018: osebna korespondenca), se je poseg v karakterizacijo obrestoval. Tako je zapisala o Katji v natisnjeni različici romana: »Tvoja Katja je punca, ki jo bo bralec spoštoval in se mu bo usedla v srce.«

6 Vsak bralec s svojega planeta

Glede na to, da literarno besedilo vsak bralec vsaj do neke mere interpretira na svoj način, so razlike med zaznavami obeh skupin bralcev razumljive. Prav tako ne čudi, da nekateri verni bralci različice besedila, ki so jo dobili v presojo, niso razumeli kot poziv k strpnosti, temveč jih je užalila. Razlika med tem, kar želi sporočiti avtor besedila, in tem, kako to poslušalec ali bralec razume, je sestavni del medčloveške komunikacije (Brown in Yule 1983: 206–207; prim. Adlerson 2000: 29, Elbow 2010: 1, Montgomery *et. al.* 1992: 8, Schiffrin 1994: 401; Schwanenflugel in Flanagan Knapp 2016: 176, Widdowson 1984: 57).

Ne gre za priklic absolutnega, trajnega ali 'pravega' pomena, ki ga lahko odčitamo in katerega pravilnost lahko preverimo, ali za nekakšno brezčasno povezavo besedila s svetom. Bolj gre za to, da besedilom pripisujemo pomene na podlagi medsebojnega vplivanja besedila in okoliščin (Montgomery *et. al.* 1992: 8; prim. Rosenblatt 1999: 164). Pisci ustvarjajo svetove, da jih bralci sestavljajo na novo v skladu s tem, kako razumejo avtorjevo sporočilo. Različni konteksti /.../ ustvarjajo različna besedila (Meek 1991: 151). Bralci in bralke (besedilo) sooblikujejo glede na svoje jezikovne in življenjske izkušnje, predpostavke o svetu in teme, ki jih osebno zaposlujejo. /.../ Bralni dogodek vedno poteka znotraj osebnega in družbenega konteksta« (Rosenblatt 1999: 161; 162; prim. Adlerson 2000: 25, Feagin 1996: 174, Grabe in Stoller 2002: 27, Meek 1991: 197; Montgomery *et. al.* 1992: 8).

Tako denimo nedolžno mišljena šala o staromodnih copatih v širšem kontekstu romana, ki ga je verna bralka dojela kot nestrpnega do verujočih, v njenih očeh verujoče smeši. Tovrstni odzivi bržkone izvirajo iz splošnega občutka verujočih, da so pogosto zapostavljeni in zasmehovani, z besedami Nataše Konc Lorenzutti (2018: osebna korespondenca): »Velikokrat se ne morem znebiti občutka, da mnogo ljudi verjame v stereotip, da smo verni ljudje neumni, zaostali, manjvredni.«

Ko sem se odločala, do kakšne mere naj upoštevam pripombe vernih predbralk, sem morala vzeti v zakup, da bralci in bralke besedila ne interpretirajo in ne bodo interpretirali samo tako, kot sem si zamislila in kot bi želela, da bi ga. Pojasnjevanje, »kaj je avtorica (v resnici) želela povedati« (v kolikor dobi za to priložnost), tega dejstva ne spremeni.

Čeprav na podlagi besedila lahko sklepamo, kaj je bil piščev namen ali nam pisec to celo pove, ne moremo preprosto trditi: »Avtor/ica pravi, da je to njeno/njegovo sporočilo, torej je to tisto, kar nam besedilo sporoča.« Vseeno moramo pretehtati, ali nam znaki na straneh, ki jih beremo, omogočajo uresničitev avtorjevega namena. Poleg tega je možno, da bralci besedilo interpretirajo drugače od avtorja in drugače drug od drugega (Rosenblatt 1999: 163; prim. Montgomery *et. al.* 1992: 10).

Pomemben vzrok za razlike v razumevanju (delov) besedila je »odziv, ki temelji na močnih čustvih« (Feagin 1996: 176; prim. Adlerson 2000: 55). Pogosto gre za odziv v afektu, ki ga dejstva v in o literarnem delu ne upravičujejo nujno (Feagin 1996: 176). Čustven odziv med drugim vpliva na to, katerim delom besedila bomo posvečali večjo pozornost, medtem ko bomo druge prebrali površno ali jih celo zanemarili. Na tem mestu je vendarle treba poudariti, da nesprejemljivost predpisovanja ene in edine interpretacije besedila ne pomeni, da je sprejemljiva kakršnakoli interpretacija. Louise M. Rosenblatt (1999: 163) s tem v zvezi pravi: »Osebnost ne bi sprejela interpretacije ali delov interpretacije, ki jih ni mogoče utemeljiti na podlagi besedila.«

Zaključek

Odzivi bralcev in bralk na prvopis romana *Vsak s svojega planeta* so bili zame neprecenljivi. Opozorili so me na to, da bi nekatere bralke in bralce prvotna različica utegnila prizadeti. Poleg tega so odločilno prispevali k boljši kakovosti končne različice celotnega besedila.

Književnost nas vznemirja in bogati tudi zaradi razlik v interpretaciji literarnih besedil. »Prav zato, ker se branja istih besed bralcev z različnimi družbenimi izkušnjami razlikujejo in hkrati prekrivajo – tudi pri besedilih, ki obravnavajo temeljna vprašanja človekovega bivanja – lahko izmenjava mnenj o pomenu besedil igra pomembno vlogo pri družbeni razpravi o prepričanjih in vrednotah« (Montgomery *et. al.* 1992: 9). Hvaležna sem, da so me interpretacije, ki so jih z menoj delili moji predbralci in predbralke, spodbudile tudi k poglobljenemu razmisleku o tej razsežnosti besedila.

Da si je bilo vredno vzeti dodatno leto in roman izpiliti, dokazujejo pozitivna mnenja bralcev in bralk o natisnjeni, zadnji različici romana, kot na primer mnenje Klemna Laha (2018: FB), učitelja slovenščine na Waldorfski šoli Ljubljana: »Roman (vidim) kot odlično dopolnilo pri urah zgodovine, kadar želimo nazorno prikazati, kako zgodovina in ideologija vplivata na naš sedanji trenutek, ter pri urah etike, če želimo pokazati, kako se tkejo vezi in gradijo mostovi med našimi prepadi.«

Prav mostove sem imela v mislih že takrat, ko je bil roman še izključno v moji glavi.

Viri

J. Charles Alderson, 2000: *Assessing Reading*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rise B. Axelrod in Charles R. Cooper, 1988: *The St. Martin's Guide to Writing*. New York: St. Martin's Press.

Gillian Brown in George Yule, 1983: *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Romy Clark in Roz Ivanič, 1997: *The Politics of Writing*. London in New York: Poutledge.

Peter Elbow, 2010: »Good Enough Evaluation«. (DRAFT ESSAY FOR *Writing Assessment in the 21st Century: Essays in Honor of Edward M. White.*) *The Selected Works of Peter Elbow*. http://works.bepress.com/peter_elbow/38 (dostop 21. 7. 2012).

- Susan L. Feagin, 1996: *Reading With Feeling*. Ithaca in London: Cornell University Press.
- Linda Flower, 1979: »Writer-Based Prose: A Cognitive Basis for Problems in Writing.« *College English*. 41/1. 19–37.
- William Grabe in Fredricka L. Stoller, 2002: *Teaching and Researching Reading*. London in New York: Longman.
- Stephen King, 2000: *On Writing*. London: Hodder.
- Nataša Konc Lorenzutti, 2018: Osebna korespondenca.
- Klemen Lah, 2018: FB.
- Anne Lamott, 1995 (1994): *Brid by Bird: Some Instructions on Writing and Life*. New York: Anchor Books.
- Maja (kritična predbralka), 2017: osebni pogovori.
- Margaret Meek, 1991: *On Being Literate*. London: The Bodley Head.
- Martin Montgomery, Alan Durant, Nigel Fabb, Tom Furniss in Sara Mills, 1992: *Ways of Reading*. London in New York: Routledge.
- Katarina Nagode, 2017: Osebna korespondenca.
- Louise M. Rosenblatt, 1999: »An Interview with Louise M. Rosenblatt« by Nicholas J. Karolides. *Theory and Practice*. 77/2. 158–170.
- Deborah Schiffrin, 1994: *Approaches to Discourse*. Oxford UK in Cambridge USA: Blackwell.
- Paula J. Schwanenflugel in Nancy Flanagan Knapp, 2016: *The Psychology of Reading*. New York in London: Guilford Press.
- Cvetka Sokolov. 2018. Osebna korespondenca.
- Cvetka Sokolov. 2018. *Vsak s svojega planeta*. Dob pri Domžalah: Miš.
- Manca Vesenjaj, 2017: Osebna korespondenca.
- Henry Widdowson. 1984: »The realization of rules in written discourse«. V: *Explorations in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Meredith Sue Willis, 1993: *Deep Revision: A Guide for Teachers, Students and Other Writers*. New York: Teachers & Writers Collaborative.